

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2019

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na 8 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi xupuriwi handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo.
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, ntsena loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we, ivi mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/kombisiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koreketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 Ra ka Mpisana.√ (1)
- 1.2 Ku xavisa swidzidziharisi.√/Ku vhiya.√/Ku va phisa ra swibejwana.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 1.3 A a hanya vutomi bya munhu loyi a nga na mali yo nyawula kambe a va nga
tivi leswaku a yi kuma kwihi hikuva ntirho wa yena a wu nga hlamarisi. √√ (2)
- 1.4 'Xiluva xa mbilu ya mina.'√ (1)
- 1.5 Xa vuntlhanu.√√ (2)
- 1.6 Mali leyi a va yi hola a yi nga talangi/mali leyi a va yi hola a yi ri yitsongo.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 1.7 Va kotile ku vuya va ta khensa Malate na nsati loko va va pfunile ku humelela
evuton'wini./Va kotile ku vuya va ta khensa ku dyondzisiwa xikolo hi Malate
na nsati.√√ (2)
- 1.8 A hi swona. A a ngo tikota, leswi a a ri na swona a lo endleriwa hi vana lava a
va hlayiseke./Yindlu a va lo akeriwa na mimovha a va lo xaveriwa hi vana
lava a va va yisile exikolweni va tlhela va endla na xinkhumbyana.√√ (2)
- 1.9 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena leyi twisisekaka. Xikombiso: Ya
humelela, minkarhi yo tala loko vanhu va ku vona u humelela evuton'wini va
ku ehleketelela swo biha swo fana na ku yiva. √√

KUMBE

- A yi humeleli, masiku lawa vanhu va hluvukile va swi tiva leswaku ku na ku
endla vuvekisi lebyi byi ku vuyiselaka mali yo tala endzhaku ka nkarhi. √√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo/maveketelelo lama twalaka.) (2)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena leyi twisisekaka. Xikombiso.
Munhu a nga tihanyeli laha misaveni kambe u hanyela ku pfuna van'wana.√√
(Amukela na n'wana maveketelelo/tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 1.11 I bya Xikreste.√ Hi twa a khensa Xikwembu xa matilo eka leswi swi nga n'wi
humelela evuton'wini bya yena.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo/maveketelelo lama twalaka.) (3)
- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso. A a endlela leswaku loko
xinkhubyana xi hela a ta va konanisa/vutisa leswaku mali yo endla/xava leswi
a va ri na swona a va yi kuma kwihi.√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo/maveketelelo lama twalaka.) (1)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xikombiso: A nga va a humile a
famba a khome hi tingana endzhaku ku twa tinhlamulo ta leswi a tele swona
hi ku vulavula ka Malate.√√
(Amukela na n'wana maveketelelo/tinhlamulo leti twalaka.) (2)

- 1.14 Laha swi nga tshama kona ku andlaleriwile kahle ku tlhela ku basa.√/Swimbyanyana swi vakeriwile mabandi etinhan'wini lawa ya talaka ku va ya sivela swigalana na madzedze.√/Mbyana na swimbyanyana swi tikomba swi basile ku kombisa leswaku swa hlambisiwa/hlayisiwa. √
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 1.15 Matekelo ya le kule. Hi kota ku vona mbyana na swimbyanyana na laha swi etleleke kona.√√ (2)
- 1.16 Hikuva u endla mali hi yona hi ku xavisa swimbyanyana swa yona.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

	MINTSHAHO		TIPOYINTI
1.	'... Sergio u tsemetile mirhi na ku khulela nhova leswaku ku basa laha kaya, ku nga vi na ndhawu leyi munhu a nga hi tumbelaka eka yona.'	1.	Ku tsemeta mirhi na ku susa nhova leswaku ku nga vi na ko tumbela kona.
2.	'Wena u ta fanela ku tsundzuxa 'Auntie' ku tshama a khiyile mavanti hinkwawo na gede.'	2.	Ku tshama va khiyile mavanti na gede.
3.	'... fambani mi ya susa switirho swa le xirhapeni na xitepsi leswi Sergio a a tirha hi swona swi nga ta koka rinoko ra vayivi loko va hundza hi ndlela.'	3.	Ku susa switirho leswi swi nga pfunaka vayivi ku tshova.
4.	'Nakambe mi nga rivali ku phamela na ku chucha Makhomahinhamu loko dyambu ri pela, phela mbyana liya ya wu rindza muti lowu.'	4.	Ku phamela na ku chucha mbyana leswaku yi rindza.
5.	'Loko vanhu va vutisa leswaku ndzi kwihi , mi vula leswaku ndza ha yile hala dorobeni ...'	5.	Ku ka va nga tivisi vanhu leswaku a nga kona.
6.	'... 'Facebook' na 'Whatsapp' ya wena na Auntie swi nga tivisi misava hinkwayo leswaku ndzi endzile. Swifaniso na mahungu ya le Kapa leswi ndzi nga ta mi rhumela i swa n'wina ntsena.'	6.	Ku ka va nga hangalasi timhaka na swifaniso eka 'Facebook' na 'Whatsapp' mayelana na riendzo ra yena.

Makoreketelo ya nkomiso:

Makoreketelo ma fanele ma kongomisiwa eka timhakankulu ta xitshuriwa leti xivutiso xi lavaka tona.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
 - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
 - 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
 - Ntsengo wa timaraka : 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
 - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
 - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
 - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
 - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
 - 1–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**

- Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.

Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

- 3.1 Ku kombisa nchumu lowu navetisiwaka. ✓ (1)
- 3.2 I ku tshikelela ntirho wa xinuhherisi lexi. ✓✓ (2)
- 3.3 Wanuna wo tirhandza no yimeka loyi a khandziyeke hanci ✓/na ndhawu yo rhula leyi a nga eka yona. ✓/bodhlela ra xinuhherisi. ✓ (2)
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.)
- 3.4 Ku titsan'wa/D. ✓ (1)
- 3.5 Ri vula wanuna wa xiviri/wo hlawuleka eka van'wana. ✓✓ (2)
- 3.6 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xikombiso. Xi swi fikelerile, hikuva vito ra nchumu lowu navetisiwaka wu tsariwile hi fonto leyikulu naswona xifaniso lexi tirhisiweke xi koka rinoko. ✓✓

KUMBE

A xi fikelelangi, hikuva lexi nga khoma hi wanuna eka xinavetiso lexi a xi vonaki kahle. ✓✓

(2)
[10]

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E: KHATHUNI**

- 4.1 Dokodela ✓ na muvabyi. ✓ (2)
- 4.2 Munhu wa A/Dokodela. ✓ (1)
- 4.3 U vilela hi mali yo tala leyi a hakerisiweke yona ya maphilisi ya nhloko. ✓✓ (2)
- 4.4 Miri leyi a nyikiweke na tihakelo. ✓ (1)
- 4.5 Eka munhu wa A, rito ra hlamarisa yi vula ku ri mali yo hakelela maphilisi ya nhloko i yitsongo swinene kasi eka munhu wa B yi vula ku ri yi tele ngopfu. ✓✓ (2)
- 4.6 Mukamberiwa u ta vula mhaka leyi a pfumelelanaka na yona a tlhela a seketela mhaka ya yena. Xikombiso: Ndzi pfumelelana na mhaka ya leswaku mali yi tele ngopfu. Dokodela loyi u tikomba a ri na vukanganyisi eka mahakeriselo ya yena hikuva maphilisi ya nhloko a ya durhi. ✓✓

KUMBE

Ndzi pfumelelana na mhaka ya leswaku mali i yitsongo swinene. Muvabyi loyi u yile eka xibedhlele xo durha swinene a rivala leswaku vukorhokeri bya xona byi hambanile na bya swibedhlele leswin'wana. ✓✓

(2)
[10]

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F: PROSI**

- 5.1 5.1.1 Ndzi fikile ndzi karhele kutani va ndzi **rhula** ndzhwalo lowu a ndzi wu rhwele.√√ (2)
- 5.1.2 Hi ku va munhu a swi tsakela.√√ (2)
- 5.1.3 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo leyi twisisekaka. Xikombiso. A ndzi ta xi tirhisa loko ndzi khutaza n'wana ku a nga ali ku rhumiwa.√√ (2)
- 5.1.4 N'wana i wa un'we.√ (1)
- 5.1.5 Vumunhu byi tikomba hikuva vanhu va **tipfuna**.√√ (2)
- 5.1.6 Vumunhu i nd**havuko**√ wa **Vantima**.√ (2)
- 5.1.7 Ripfalonyana.√ (1)
- 5.1.8 **Loko** u huma endleleni pfumela ku tshinyiwa hi munhu un'wana na un'wana.√√ (2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO NA XITSHURIWA XO KOMA

- 5.2 5.2.1 Vadyondzi va **tsaka** loko swikolo swi pfala.√√ (2)
- 5.2.2 Komba rirhandzu eka **un'wana**√ **munhu**.√ (2)
- 5.2.3 Wa **n'wi**√ tlakula wu endla leswaku ku chava ka **yena**√ ku hunguteka. (2)
- [20]**

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80